

ISSN: 1814 - 6961
E-ISSN: 2788-9718

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2021, № 3 (95)

3 /2021

Бас редактор
Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа

Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қырғыз Мемлекеттік университетінің ректоры (Қырғызстан).

Аяған Бүркітбай Фелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі республикалық орталығының директоры, ЮНЕСКО-ның «Ғылым және руханият» кафедрасының меңгерушісі (Алматы қ., Қазақстан).

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институтының директоры (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Әжіғали Серік Ескендірұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы қ., Қазақстан).

Әлімбай Нұрсан – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры (Алматы қ., Қазақстан).

Жұмағұлов Қалқаман Тұрсынұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Дүниежүзі тарихын зерттеу орталығының» директоры, Геттинген университетінің (Германия) құрметті профессоры (Алматы қ., Қазақстан).

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Кудряченко Андрей Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Украина Ұлттық ғылым академиясының Дүниежүзі тарихы институтының директоры (Украина).

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық университетінің профессоры (Алматы қ., Қазақстан).

Любичанковский Сергей Валентинович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Орынбор Мемлекеттік Педагогикалық университетінің Ресей тарихы кафедрасының меңгерушісі (РФ)

Мұхтар Әбілсейіт Қапизұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, «Сарайшық» Мемлекеттік тарихи-мәдени қорығының директоры, (Атырау қ., Қазақстан).

Петер Финке (Dr. Peter Finke) – PhD, Макс Планк атындағы Институт, Цюрих университеті (Швейцария)

Сыдықов Ерлан Бөтташұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Уяма Томохико – PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония).

Жауапты редактор

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы

Ғылыми редактор

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Жауапты хатшы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшы

Зикирбаева Венера Серікқызы

Главный редактор
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия

Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева (Кыргызстан)

Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, заведующая кафедрой ЮНЕСКО «Наука и духовность» (г. Алматы, Казахстан)

Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (г. Алматы, Казахстан).

Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства (г. Нур-Султан, Казахстан)

Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства, (г. Нур-Султан, Казахстан)

Ажигали Серик Ескендинович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Международной академии архитектуры стран Востока, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан)

Жумагулов Калкаман Турсынович – доктор исторических наук, профессор, почетный профессор Гёттингенского университета в Германии, директор Республиканского научно-исследовательского центра по изучению всемирной истории Казахского национального университета имени аль-Фараби (г. Алматы, Казахстан)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (г. Нур-Султан, Казахстан)

Кудряченко Андрей Иванович – доктор исторических наук, профессор, директор Института всемирной истории Национальной академии наук Украины (Украина)

Кумеков Болат Ешмухамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Алматы, Казахстан)

Любичанковский Сергей Валентинович – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории России Оренбургского государственного педагогического университета (Россия)

Мухтар Абилсейит Капизулы – доктор исторических наук, профессор, директор Государственного историко-культурного музея-заповедника «Сарайшық» (г. Атырау, Казахстан)

Петер Финке (Dr. Peter Finke) – доктор PhD, Институт Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария)

Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)

Уяма Томохико – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония)

Ответственный редактор

Кудайбергенова Айжамал Ибрагимовна

Научный редактор

Козыбаева Махаббат Маликовна

Ответственный секретарь

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Технический секретарь

Зикирбаева Венера Сериковна

Chief editor
Kabuldinov Ziyabek Yermukhanovich

Members of editorial board

Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – doctor of historical sciences, professor. Rector of I. Arbaev Kyrgyz State University (Bishkek, Kyrgyzstan)

Abuseitova Meruert Huatovna – doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of National Academy of Science Republic of Kazakhstan, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials of the Institute of Oriental Studies named after R.B. Suleimenov, Head of the UNESCO Department “Science and Spirituality” (Almaty, Kazakhstan)

Alimbay Nursan – candidate of historical sciences, professor, Director of the State Museum Republic of Kazakstan (Almaty, Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholuly – doctor of historical sciences, professor, director at Institute of history of the state (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich – doctor of historical sciences, professor, deputy director at Institute of history of the state (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Azhigali Serik Eskendirovich – doctor of historical sciences, professor, corresponding member of eastern countries international academy of architecture, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ehnology (Almaty, Kazakhstan)

Zhumagulov Kalkaman Tursunovich – doctor of historical sciences, academician, professor at Al-Farabi Kazakh National University. Director of the Research Center on World History Studies. Emeritus Professor of German Göttingen University (Almaty, Kazakhstan)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, professor, academician of the National Academy of Sciences of the Kazakhstan Republic, member-correspondent of Bologna Academy of Sciences (Italy), head of the laboratory of Physical Anthropology of the National museum of Kazakhstan Republic (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Kudriachenko Andrey Ivanovich – doctor of historical sciences, professor, director of Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kiev, Ukraine)

Kumekov Bolat Yeshmukhameduly – doctor of historical sciences, professor, National Academy of Science Republic of Kazakhstan, director at International Institute of Kipchak Studies, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)

Sergey V. Lyubichankovskiy – doctor of historical sciences, professor, Head of the Department of Russian History, Orenburg State Pedagogical University (Russia)

Muktar Abilsseit Kapizuly – doctor of historical sciences, professor, director of the State Historical and Cultural Museum-Reserve “Sarayshyk” in Atyrau (Atyrau, Kazakhstan)

Peter Finke – PhD, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland)

Sydykov Yerlan Battashevich – doctor of historical sciences, professor, National Academy of Science Republic of Kazakhstan. Rector of the L.N. Gumilev Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Uyama Tomohiko – PhD, professor at Slavic Research Center, Hokkaido University (Japan)

Executive Editor

Kudaibergenova Aizhamal Ibragimovna

Executive Secretary

Murzakhodzhayev Kuanysh Madievich

Scientific Editor

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Technical secretary

Zikirbayeva Venera Serikovna

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28,

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,

«Отан тарихы» журналының редакциясы

Телефон: +7 (727) 272-46-54

E-mail: Otanhistory@gmail.com

Электрондық мекен-жай:

<http://infohistory.info>

Журнал 1998 жылдан бастап шығады.

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде

1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж кәуәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Lillis Dzh. Kazakhstan: Rasskaz ochevidicy o Velikom golode 1930-kh godov [Kazakhstan: an eyewitness account of the Great Famine of the 1930 s.]. 12.06.2017. URL: <https://inosmi.ru/history/20170612/239563328.html> (date of access: 08.08.2021) [in Russian].

Mikhajlov V.F. Khronika velikogo dzhuta [Chronicle of the great jute]: Documentary povest'. Alma-Ata, Interbuk, 1990. 99 p. [in Russian].

Omarbekov T.O. Qazaq sharawşılarnı jeke menşik qojalıqtarınan ayırw jдne ujımdastırw: tarıxı men taǵlımı [Deprivation of property and forced collectivization of Kazakh peasants]: Tar. ǵıl. dokt. diss. ... avtoref. Almaty, 1994. 30 p. [in Kazakh].

Tarle E.V. Znachenie arkhivnykh dokumentov dlya istorii [The importance of archival documents for history] // Vestnik arkhivovedeniya. 1961. № 3. P. 102–122 [in Russian].

Tatimov M.B. Social'naya obuslovlennost' demograficheskikh processov [Social conditioning of demographic processes]. Alma-Ata: Nauka, 1989. 128 p. [in Russian].

Central State Archives of the Republic of Kazakhstan (CSA RK). F. 269. Op. 1. D. 3. L. 324 [in Russian].

CSA RK. F. 269. Op. 1. D. 4. L. 54–55 [in Russian].

CSA RK. F. 1744. Op. 2. D. 85. L. 8–11 [in Kazakh].

CSA RK. F. 2209. Op. 2. D. 3. L. 11 [in Kazakh].

CSA RK. F. 2366. Op. 1. D. 26. L.44–46 [in Kazakh].

FTAMP 03.20

DOI 10.51943/1814-6961_2021_3_100

ЖЕТИСУДАҒЫ АСТЫҚ ДАЙЫНДАУ НАУҚАНЫ ЖӘНЕ ҰЛТАРАЛЫҚ ҚАҚТЫҒЫСТАР КӨРІНІСТЕРІ (1928-1932 ЖЖ)

Е.И. Стамшалов^{1*}

¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты. Қазақстан, Алматы.

*Автор-корреспондент
E-mail: kun2013@mail.ru)

Аңдатпа: Мақалада ХХ ғасырдың 20 жылдарының аяғы 30-жылдар басындағы күштеп ұжымдастыруға қарсы халық көтерілістерінің туу себептерінің бірі - мемлекеттік астық дайындау науқаны, ауыл шаруашылығындағы күштеу шаралары барысындағы ұлтаралық қақтығыс көріністері, себеп-салдары қарастырылған. Зерттеуде архив құжаттары негізінде большевиктік аграрлық саясатты жүзеге асыру барысындағы ұлтаралық қақтығыстар фактілері келтіріліп, дайындау науқандарының зорлықшыл механизмі талданған. Қазақ өлкесіне «көмек» деген желеуімен қазақ шаруаларын мүліктен айыру, қуғындау үшін әкелінген жұмысшы бригадалары, «25 мыңдықтар», коммунистік отрядтардың ұлттық құрамы, ұлтаралық қақтығыс туғызу фактілері, Түріксіб темір жол құрылысындағы ұлтаралық қарым-қатынастардың шиеленісуі нақты деректер негізінде баяндалған.

Кілт сөздер: астық дайындау науқаны, шаруаларға қарсы репрессия, жұмысшы бригадалары, «25 мыңдықтар», шаруашылық-саяси науқандар, ұлтаралық қатығыстар, ұлыдержавалық шовинизм, коммунистік отрядтар, Түріксіб құрылысы, шаруа көтерілістері

Мақала «*Кеңестік Қазақстан: әлеуметтік және этникалық қақтығыстар тарихының тағылымы (1920-1991 жж.)*» ЖТН АР09259347 гранттық жобасын іске асыру аясында орындалды.

МРНТИ 03.20

ХЛЕБОЗАГОТОВИТЕЛЬНАЯ КАМПАНИЯ И ПРОЯВЛЕНИЯ МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ В ЖЕТИСУ (1928-1932 ГГ.)

Е.И. Стамшалов^{1*}

¹Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова. Казахстан, Алматы.

*Автор-корреспондент
E-mail: kun2013@mail.ru)

Аннотация: В статье рассмотрены формы проявления межнациональных конфликтов в конце 20-х начале 30-х годов ХХ века, в ходе государственной хлебозаготовительной кампании, насильственных мер против крестьян в Жетысу. В исследовании на основе архивных документов приведены факты межнациональных конфликтов при реализации большевистской аграрной политики, проанализирован насильственный механизм заготовительных кампаний. На основе фактических данных изложены

предпосылки разжигания межнациональных розни, обострения межнациональных отношений в строительстве Турксиба. Так же продемонстрирован национальный состав коммунистических отрядов, «25 тысячников», рабочих бригад, мобилизованных в Край для содействия заготовительных мер.

Ключевые слова: Хлебозаготовительная кампания, репрессии против крестьянства, рабочие бригады, «25 тысячники», хозяйственно-политические кампании, межнациональные розни, великодержавный шовинизм, коммунистические отряды, строительство Турксиба, крестьянские восстания

IRSTI 03.20

GRAIN PROCUREMENT CAMPAIGN AND MANIFESTATIONS OF INTERETHNIC CONFLICTS IN ZHETYSU (1928-1932)

E.I. Stamshalov^{1*}

¹Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. Kazakhstan, Almaty.

*Corresponding author
E-mail: kun2013@mail.ru)

Abstract: The article considers the forms of manifestation of interethnic conflicts in the late 20s and early 30s of the XX century, during the state grain procurement campaign, violent measures against peasants in Zhetysu. The study, based on archival documents, presents the facts of interethnic conflicts in the implementation of the Bolshevik agrarian policy, analyzes the violent mechanism of procurement campaigns. On the basis of actual data, the prerequisites for inciting interethnic discord, aggravation of interethnic relations in the construction of Turksib are outlined. The national composition of the communist detachments, “25 thousand people”, working brigades mobilized to the Region to promote procurement measures is also demonstrated.

Key words: Grain procurement campaign, repressions against the peasantry, work brigades, «25 thousand people», economic and political campaigns, ethnic strife, great-power chauvinism, communist detachments, construction of Turksib, peasant uprisings

Кіріспе. Кеңестік Қазақстанның тарихының XX Ғасырдың 20-30 жылдарындағы ауыл шаруашылығын кеңестік қайта құру бастамалары қасіреті ұлттың жадында мәңгіге қалды. Қазақ халқының дәстүрлі шаруашылық жүргізу салтын күштеп өзгерту, географиялық ерекшеліктеріне орайласып қалыптасқан өзіндік күнкөріс дағдысын қирату, мүліктен айыру ашаршылық, көтерілістер, босқыншылық сияқты орны толмас апаттарға алып келді. Қазақтанның ұлтаралық қарым-қатынас Патша билігі кезінен өте өзекті болып келген өңірі – Жетісудағы қазақ шаруаларының бас көтеруінің әлеуметтік себептерімен бірге ұлттық себептері де болды. Кеңестік тарихнамада жасырып-жабылған 20-30 жылдардағы ұлтаралық қақтығыстар мәселесі әлі күнге дейін тыңғылықты зерттеу нысаны болған емес. Патшалы Ресей мен Кеңестік мелекеттің ұлт саясатындағы сабақтастық өз алдына өзекті тақырып саналады. Жаңа өкіметтің шаруашылық-саяси науқандарында ұлтаралық қарым-қатынас мәселесі қайшылықты көріністерімен көрінді. Жетісудің бірқатар аймақтарында қазақ шаруалары мен орыс шаруалары тізе қосып, кеңестік тонаушылық саясат – дайындау науқандарына, жан төзгісіз салықтарға қарсы тұрды. Сонымен қатар 20-жылдарда қазақ шаруаларының пайдасына үлестірілген жайылымдық, егіндік жерлер үлестіру саясаты кеңестік дамудың жаңа кезеңінде кері бағытта жүргізіліп, орыс шаруашылықтарының пайдасына қайтарылды. Жетісудағы кеңес-партия аппаратында европалықтардың басымдығы ұлттық мәсленің әрқилы формада көрініс беруіне әкелді. Біршама уақыт толастаған келімсек шаруалардың Жетісуға әкелу процесі қайта жанданды. Далалықтарға жаңа аграрлық саясатты, ұжымдастыруды үйретуді желеу еткен ұлттық құрамы негізінен европалықтардан тұрған «25 мыңдықтар», жұмысшы бригадалары қазақ шаруаларына қысымды күшейтті. Жаңа өкіметке саяси берілгендік принципімен негізінен қазақ шаруаларының бас көтеруін жаншу үшін ұйымдастырылған коммунистік отрядтар құрамында да европалықтардың басымдығы көрінді. Қазақ шаруалары көтерілістерін басуда тіпті тау-кен экспедицияларына дейін ат салысқан жағдайлар болды. Жасыру мүмкін болмаған көрініс беріп отырған ұлтаралық қақтығыс, жанжалдарды таптық негізде талдап, екі тарапты тыныштандыру мақсатындағы кеңестер билігінің шаралары түпкілікті оң нәтиже бермеді. Мақалада кеңестік кезеңде бүркемеленіп келген күрделі әлеуметтік процестердегі ұлтаралық қақтығыс мәселесі архив деректері негізінде талданады. Бұған қоса 20-30 жылдардағы ұлтаралық қарым-қатынас мәселесін арқау болған отандық және шетелдік тарихшылар зерттеулеріне талдау жасалған.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу жұмысын жүргізу барысында тексеру арқылы ғылыми объективті талдау тәсілі негізге алынды. Жетісу өңіріндегі кеңестік аграрлық саясат пен науқандар барысындағы ұлтаралық қатығыстардың туу себептері, өкімет тарапынан бағалануы, нәтижелері жан-жақты шынайы көрсетілді. Ғылыми мақалада жинақтау, салыстыра талдау, қорыту әдістері пайдаланылды. Методологиялық плюрализм қағидасына басымдық беріліп, өңірдегі аграрлық модернизация туғызған ұлтаралық қақтығыстар мәселесін талдауда диффузионистік методология элементтері пайдаланылды.

Талқылаулар. XX ғ. 20-жылдар аяғы мен 30-жылдар басындағы Қазақстанның оңтүстік-шығысындағы кеңестік аграрлық қайта құру шараларында көрініс берген ұлтаралық қақтығыстар мәселесіне назар аударған қазақ саяси эмиграциясының көшбасшысы Мұстафа Шоқай болды. 1930 жылдың 18 ақпанындағы «Түркістандықтар бас имейді» атты мақаласында американдық журналист Линдсей Хобсеннің Париждегі «Пари-Миди» газетінде жарық көрген Түркістанға сапар бойынша жазбасын талдаған М. Шоқай автордың Түркістандағы кеңес билігінің орыс әскеріне сүйеніп тұрғанын дәл байқағанына назар аударады. М. Шоқай Л. Хобсеннің: «Барлық жерде әскерлер. Тіпті Ташкент станциясы да солдаттарға толы. Олар жергілікті халықтың шабуылынан тайсалып, жалғыз жүрмей, екі-үштен жүреді... Солдаттардың дені ішкі губерниялардан келген орыстар», – деген жолдарына айрықша мән беріп, айтылғандардың өзі редакторлық қылатын «Яш Түркістан» журналындағы мақалаларымен үйлесуіне қуанышын жасырмаған (Шоқай, 2012, 4-том:273). 20-30 жылдар өткеліндегі Жетісудағы ұлтаралық қақтығыстар мәселесі кеңестік кезең зерттеулерінде тыс қалды деуге де болады. Жетісудағы ауыл шаруашылығы туралы арнайы зерттеу еңбек жазған А. Тұрсынбаев: «..қазақ көшпелі және жартылай көшпелі халқының отырықшылыққа өтуі тек орыс жұмысшы табының жан-жақты көмегімен ғана жүзеге» асатынын атап көрсеткен (Тұрсынбаев, 1950:119). Қазақстанның осы кезеңдегі аграрлық тарихының маманы Г.Ф. Дахшлейгер 1921-1922 жылдардағы жергілікті қазақ шаруаларын жермен қамтамасыз еткен жер-су реформасын «бірінші кезекте міндеттер қатарында болғанын» көрсеткен (Дахшлейгер, 1965:285). 1925 жылдың сәуіріндегі бүкілқазақтық Кеңестердің 5-съезінде бірінші кезекте қазақ шаруаларына жер беру, келімсек орыс шаруаларының тек 1922 жылдың 31 тамызына дейін келгендерін ғана жерге орналастырып, қалғандарын келген жеріне қайтару шешілді. Г.А. Дахшлейгер 1924 жылы құрылған Серафимов бастаған Орталық Атқару комитетінің ерекше комиссиясы қорытындысында орыс шаруаларының «зорлық көріп отырғаны» көрсетілгені, осының кесірінен Жетісудағы жағдай шиеленіп орыс және қазақ шаруаларының жерге таласының өрістегенін талдаған (Дахшлейгер, 1965:290). Зерттеуші жер бөлінісіне байланысты Жетісудағы ахуал шиеленіскенін атап көрсеткенімен, нақты фактілерге орын бермеген.

Қазақстан тарихының 1920-1930 жылдардағы трагедиясы Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейінгі зерттелуінің қарқын алуына 1991 жылдың 12 қарашасында Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі қаулысымен құрылған құрамына М.Қ. Қозыбаев (төраға), Қ.С. Алдажұманов, М.Қ. Қойгелдиев, Т.О. Омарбеков және т.б. тарихшы, заңгер ғалымдар енген күштеп ұжымдастыру мен саяси репрессияларды зерделеу комиссиясы зор үлес қосты. 1992 жылдың желтоқсанына дейін жұмыс істеген комиссияның қорытындысы баспасөзде жарияланды (Қолдан жасалған қасірет, 1991). Құжатта геноцид деп бағалауға боларлық аштық пен күштеп ұжымдастыру зобалаңына себеп болған Қазақстан Орталық Атқару Комитеті мен ҚАКСР Халық комиссарлар Кеңесінің 1928 жылғы 27 тамыздағы «Бай шаруашылықтарын тәркілеу туралы», 1928 жылғы 13 қыркүйектегі «Аса ірі және жартылай феодал байларды тәркілеу және жер аударуға қарсы әрекет жасағаны үшін қылмыстық жауапкершілік туралы», 1930 жылғы ақпандағы «Жаппай ұжымдастыру аудандарында ауыл шаруашылығын социалистік жолмен қайта құруды нығайту жөніндегі және кулактар мен байларға қарсы күрес жөніндегі шаралар туралы» қаулылары зерттеліп, саяси-тарихи бағасы берілді. Комиссия қорытындысында Жетісу өңіріндегі кеңестік күштеу саясатынан деректер келтіріліп, «ең күшті қысым қазақ ауылдарына түскені» атап көрсетілді (Қолдан жасалған қасірет, 1991:2). Тарихшылар Ж. Әбілқожин мен Қ. Алдажұмановтың мақаласында 30-жылдардағы шаруалар трагедиясына «этноцид» айқындамасы берілген (Алдажұманов, Әбілқожин, 1992). Ғалымдар тарихи процесті тұтастай қарастырғанда жергілікті ұлт өкілдерінің орасан зор мөлшерде қырылып, босуына әкелген аграрлық өзгерістердің бір этносқа бағытталған қиянат есебінде бағалауды жөн көрген. Осы кезде М.Қ. Қозыбаев, Ж.Б. Абылхожин, Қ.С. Алдажұмановтардың бірлескен зерттеуі жарық көрді (Қозыбаев, Абылхожин, Алдажұманов, 1992). Авторлар тобының бұл зерттеуінде астық дайындау науқаны барысында шаруаларды қудалауды, кулактарды жоюдың зардаптары байыпты сараланды. Бұл зерттеуде батыс советологиясына сын тұрғысынан шетелдік зерттеушілердің еңбектерінің кейбірінде шындыққа ұмтылу байқалғанымен, кейбір еңбектерде әділ таразылаудың көлеңкесі де жоқтығы айтылған. Зерттеушілер 30-жылдар трагедиясы сияқты күрделі мәселені тыңғылықты зерттеуде «өз отандық тарихымыздың мәселелерін өзімізден артық басқа ешкім шешпейді» - деген қорытынды жасайды (Қозыбаев, Абылхожин, Алдажұманов, 1992: 27). Соңғы жылдарда жарық көрген еңбектердің ішінде М. Қойгелдиевтің зерттеуінде 1928 жылғы ірі байларды тәркілеу мәселесіне орай орыс деревнясын «Кіші Октябрьден» арашалап отырған БК(б)П Қазақстан Өлкеком хатшысы Ф. Голощекинге қарсы шыққан С. Сәдуақасовтың Жетісуда кеңес өкіметі «кулак-шаруалар өкіметі ретінде пайда болғаны» туралы тезисін келтірген (Қойгелдиев, 2020:138). М. Қойгелдиевтің бұл зерттеуі 30-жылдар тарихи оқиғаларын жаңаша саралауымен құнды. Профессор Қ. Алдажұмановтың тарихнамалық мақаласындағы шетелдік тарихшылардың арасында «қырғи қабақ соғыс» сөз саптауын жалғастырушылар да бар екенін көрсеткен (Алдажұманов, 2013:96). Шындығында, қазіргі кезде геосаяси текетіреске (Батыс – Ресей, Батыс – Қытай) бейіл жаңа полистердің туындауы жағдайын ескергенде, тарихшының сөзін негізсіз деуге болмайды. Шетелдік зерттеушілер еңбектерінде хронологиялық, тақырыптық тұрғыда «еркіндік» көзге ұрып тұр. Американдық зерттеуші С. Камерон өз зерттеуінде шетелдік әріптестерінің еңбектеріне тарихнамалық шолуында тарихшылардың методологиялық ұстанымдарына назар аударған. Оның көрсетуінше, француз ғалымы Изабель Огайон қазақ шаруаларының отырықшылыққа өтуін әлеуметтік тарих тұрғысынан зерттесе (Огайон, 2009)

итальяндық ғалым Николла Пьянчола осы тақырыпты зерттеуі керісінше экономикалық тарихқа негізделген. Ал неміс ғалымы Роберт Киндлердің зерттеуі әртүрлі топтардың қысымына баса назар аударған. С. Камерон өз зерттеуінде қоршаған орта тарихы пәнімен байланыстырыла зерттеліп, аграрлық өзгерістер өткен тарихпен байланыста қарастырылғанын көрсеткен (Камерон, 2020:11). Фундаментальды зерттеу деуге келмейтін бұл еңбектерде түрлі «сәнді» ұғымдарды пайдалануға полиграфия нарығы міндеттеп тұр ма деген ой туады. Әрине, методологиялық жағынан, тарихи-ғылыми сараптама жағынан шетелдік тарихшылардың еңбектерінің өзіндік құндылығы бар. Тек бұл зерттеулердің жүйелілігін сыни тұрғыдан талдау да керек екенін көрсете кету артық болмайды. «Либералдық тарихтың» (белорусь ғалымы Л. Семенованың айқындамасы) өкілдері Қазақстандағы гендердік тарих, аштық тудырған каннибализм көріністері сияқты мәселелерді күн тәртібіне қоюға әуестеніп жатқаны да белгілі. Р. Киндлер өз зерттеуінде Қазақстандағы ұлтаралық жағдайға жеке тоқталған. Азамат соғысынан кейінгі елде қалыптасқан жерге байланысты ұлтаралық қарым-қатынасқа шолу жасаған автор Жетісудағы жер үшін тартыс шиеленісті сипатта болғанын көрсеткен (Киндлер, 2017:84). М.П. Серафимов комиссиясының Жетісудағы орыс шаруаларын жермен қамтамасыз етудің ақыры ҚазақАССР құзырынан тыс, 4 болыстан тұратын КСРО БОАК-не тіке бағынатын арнайы ұлттық округ құру туралы ұсыныс жасағанын талдаған. Орыс шаруаларына берілетін жаңа автономды округті М.И. Калининнің атымен атауды ұсынған М.П. Серафимовтың ұсынысы ҚАССР ОАК төрағасы Ж. Мынбаевтың қарсылығымен өтпей қалды. Ұлттық-жерлік бөлініс мәселесінің қызу талқысын топтар арасындағы қақтығыс деңгейінде талқылған Р. Киндлердің кейбір қорытындылары кеңестік кезеңнің үгітші-тарихшыларының пікірлеріне ұқсас келетіні байқалады. Р. Киндлер біржақты большевиктік талдау орталықтарының материалдарына сүйеніп, Қазақстан өлекомы мен жергілікті партия органдарындағы топшылдықты ұлттық негізден тыс қарабайыр талқылайды. Большевиктік билік өкімет сатыларына көтерген тұлғалардың өсу динамикасын ескерместен, Құлымбетов – Алманов, Қожанов – Сәдуақасов топтық қарсылықтарына біржақты баға берген (Киндлер, 2017:97, 98). Астық дайындау науқанының қазақтарды түпкілікті тонағаны жөніндегі Киндлердің қорытындысы құптарлық. Шетелдік әріптестерінің ішінде аграрлық тарихтың ішкі құбылыстарын жүйелі талдап, құнды архив деректерін ғылыми айналымға енгізуімен ерекшеленген Р. Киндлер зерттеуінде Жетісудағы ұлтаралық қақтығыс көріністерінен фактілер келтірілмеген. Италия тарихшысы Н. Пианчиола мен қазақстандық зерттеуші Ә. Жарасовтың бірлескен мақаласында: «1929-1931 жылдардағы шаруа көтерілістерінде орыс шаруалары елеулі мөлшерде құрбан болған жоқ. Алайда, бұл 1930 жылдардың басында этникалық қайшылық өзекті болмады дегенді білдірмейді. Бұл көбіне 1929-1931 жылдардағы күштеу әрекеттері қала мен ауылдың бөлінісімен қатар жүргеніне, қала тұрғындарының «коммунистік отрядтарға» жинақталғанына байланысты. 1930 жылдардың басындағы Қазақстандағы қала халқының басым көпшілігі европалықтардан құралды. Сол себепті бұл майдан Қазақстандағы бастапқы сталиндік қысым кезеңінде Кеңестік республикадағы этникалық қарама-қайшылықты жекелеген жағдайда (басым түрде емес) қамтыды», – деген қорытынды жасалған (Pianciola, Zharasov, 2020). Жетісудағы астық дайындау науқанындағы қысымға жауап ретінде 1928 жылдың көктемінде Талдықорған уезіне қарасты Аралтөбе селосындағы орыс шаруаларының ұйымдасқан көтерілісі барысы мен ондағы ұлтаралық қатынастар көрінісі Е. Стамшаловтың зерттеуінде қарастырылған (Стамшалов, 2020).

Жетісудағы астық дайындау науқаны жән оның барысындағы ұлтаралық қарым-қатынастар туралы деректер қазақстандық жинақтарда берілген (Трагедия казахского аула, 2013, 2018). Ресейде жарық көрген жинақтар бұрын құпия саналған құжаттарды ғылыми айналымға шығаруымен құнды (Трагедия советской деревни, 2001; Из истории депортации, 2012). Соңғы кезде жарық көрген көлемді деректер жинағы ретінде «Ашаршылық. Голод. 1928–1934» деп аталған 3 томдық құжаттар жинағын атауға болады (Ашаршылық, 2021). Тарихшы Б. Әбдіғали жауапты редактор болған жинаққа ұлтаралық қақтығыстар мәселесін көрсететін деректер енгізілмеген. Ұсынылған мақаланың деректер қорын жарық өрген құжаттар жинақтарынан бөлек, Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік архиві (бұдан әрі – ҚР ОМА), Қазақстан Республикасы Президент архиві (бұдан әрі – ҚР ПА) деректері құрады. ҚР ОМА-нің 30-қоры (Қазақстан АССР ХКК жанындағы жанындағы көшпелі және жартылай көшпелі қазақ тұрғындарды отырықшыландыру жөніндегі комитет), 251-қоры (РСФСР Жоғарғы сотының қазақ бөлімшесі) деректері ҚР ПА-нің 141-қоры (БК(б)П Қазақ өлкелік комитеті) құжаттары пайдаланылды.

Нәтижелер. 1928 жылдың аяғында, 1929 жылдары қолданылған ірі байларды тәркілеу, жер аудару саясаты Қазақстанда РСФСР-де алғашқы болып іске асырылды. 1927 жылдың қараша айында БК(б)П Қазақстан өлкелік партия ұйымының 6 - конференциясында байларды экспроприациялау (тәркілеу) туралы мәселе қаралып, ірі байлардың малы мен құрал-сайманының бір бөлігін тартып алуға жол берілетіні айтылды. Бұл саясаттың өзі ауылды орташаландырып, өндіруші күштерін дамытуға және жұмысшы табының ауылдағы шаруалармен одағын нығайтады деп саналды (Қолдан жасалған қасірет, 1992:1). Байларға арналған жеке салықты орындау мүмкіншілігі жоқ шаруашылық иелері мал мүлкі тәркіленді. Осылайша, тарихшы Ж.К. Жұмабаева көрсеткендей, «қазақ аулында тәркілеу шаралары өкімет қаулысынан 6-7 ай бұрын басталған» еді (Жұмабаева, 2000:18). Байларды жер аудару шаралары да жаппай 1928 жылғы 27-тамыздағы декреттен кейін басталды дегенмен, таптық жазалаудың бұл шарасы оған дейін де жүргізілген. Осы мақсатпен 20-жылдардың басында советтік құрылысқа жау күштерді анықтап, жер аударумен айналысатын арнайы комиссия жұмыс істеген (Рвайдарова, 2017).

КАССР халық комиссарлар кеңесі төрағасы Н. Нұрмақовтың 1928 жылдың 24-25 қарашасында

Жалпыресейлік Орталық атқару комитетінің 3 сессиясында жасаған баяндамасында Жетісу өңірінің ауыл шаруылығын жағдайына арнайы тоқталады. Т. Рысқұловтың сол жиында Жетісу шаруасына лайықты көңіл бөлінбей жатқанын, соғыстан бұрынғы егіндік жердің 50% пайдаланылмай жатқаны туралы сынына жауап берген Н. Нұрмақов Жетісуға «зер салу» тек қазақ үкіметінің айналысуымен болмайтынын, орталықтың қаржылық жағынан қарасуы керек екенін атап көрсетеді. Халық Комиссарлар кеңесінің төрағасы Жетісудегі астық шаруасын өркендету үшін алдымен жол қатынасы жандануы керектігін айтады. Оның айтуынша, егін бітік шыққан жылдары Жетісудің Лепсі уезінде бидайдың центнері 1 сом 30 тиынға шейін төмендеп кеткен. «Бұл шыққан егінді керекті жеріне апаруға мүмкіндік болмағандықтан осыны көріп отырып, бидай сеуіп, шаруа жынды болып па? Көре-біле зиянға ұшырағанша деп олар бас салып мал шаруасына жабысады. Жетісу елінің шаруасының жүдеулігін сөз қылғанда осыны да еске алу керек», – дейді Н. Нұрмақов. Өз сөзінде Н. Нұрмақов Т. Рысқұловтың сөзіне қарымта ретінде Жетісуда 1921 жылы өңір Түркістан республикасына қарап тұрған кездегі жер реформасының кемшіліктері болғанын айтып өтеді. Н. Нұрмақовтың бұл баяндамасында үстірт түрде астық дайындау науқаны, салықтан жасырылған малды табу сияқты науқандарға қатысты айтылып өтеді. Ол астық дайындау науқанында Киселевтің комиссиясы атаған кемшіліктер тек Семей губерниясына ғана тән деп ақталған (Нұрмақов, 2005:123). Бұл арада түсініктеме бере кетейік. БОАК Президиумы хатшысы Киселев Қазақ АССР-іне комиссия жасақтап, екі мәрте келген. 1927 жылдың күзінде БОАК Президиумы Қазақстанға жіберген Киселевтің бірінші комиссиясы қорытындыларын алдымен БК(б)П ОК-нің Саяси бюросына ұсынған. Осы комиссия қорытындылары негізінде 1928 жылдың 19 қаңтардағы Саяси бюро «Қазақстандағы жерге орналастыру туралы» мәселе қарады. Саяси бюро қабылдаған қаулының жетінші бабында Жетісу губерниясында переселен және жергілікті тұрғындар арасындағы жерге байланысты қатынастың шиеленісіп кетуі атап өтіліп, Өлкекомға губерниядағы бұл жұмысты жүргізуді тексеруден өткен қызметкерлерге тапсыруды міндеттеген еді (Қойгелдиев, 2020:193, 195). Н. Нұрмақовтың жоғарыдағы БОАК 3-сессиясында көрсеткеніндей, Киселевтің екінші комиссиясы шынымен-ақ, Семей губерниясын ғана қамтитын еді. 1928 жылдың 9 қыркүйегінде БК(б)П Қазақ өлкеком бюросында БК(б)П ОК комиссиясының Семей губерниясында астық дайындау және салық науқанын жүргізу кезінде революциялық заңдылықтың бұзылуы туралы баяндамасы тыңдалды. Баяндама тыңдалған өлкеком бюро мәжілісі хаттамасында комиссия төрағасы Киселевтің: «Өткен жылғы Жетісу бойынша біз (жолдастарды) орнынан алу туралы ештеңе ұсынған жоқпыз, ал мұнда (Семей бойынша) қарарда солай енгізу қажет деп санаймыз» - деген сөзі көрсетілген (Трагедия казахского аула, 2013:23). Мұнда қаралған негізгі мәселе Семей округі бойынша қазақ шаруаларының қысымға алынып, олардың жерін орыс шаруаларының пайдасына тартып алу фактілері болатын.

1928-1929 жылдардағы Жетісудағы астық дайындау жылдық жоспары 2 000 000 пуд болған. Жоспардың 1 миллион 834 пуды жиналып, 91,7%-ға орындалды. Оның ішінде тұтыну кооперациялары үлесі – 67,4%, кооперациялар – 19,8%, Астықодағы – 21,8%-ды құрады. 1929 жылдың 25 шілдедегі БК(б)П Алматы округтік комитеті бюросында астық дайындау бойынша жоспардың орындалмауының басты себебі ретінде «кулак-бай элементтердің жоспарды орындатпауға бағытталған қарсылығы» көрсетілді (ҚР ПА, 2640:19). ОГПУ-дің экономика бөлімінің бастығы Кеммер мен оның Қазақстандағы өкілі Гуляевтің мәліметтерінде астық дайындау науқаны басынан 1929 жылдың 8 қазанына дейін тұтқындалғандар саны барлық категориялар бойынша қалаларда 32, деревняда 15 адам болған (ҚР ОМА, 2640:259). Дәл осы ОГПУ ЭКО жүйесінің 1929 жылдың 5 қарашасындағы мәліметтеріндегі көрсеткіш тым көп екенін көруге болады. Мұнда астық дайындау науқаныны басталғаннан бері Алматы округінде ҚК-тің 58-10, 58-8 баптарымен қалаларда -26, деревняда – 355 адам, ҚК-тің 61,107 баптарымен деревня кулактардан – 96, алыпсатарлардан 107 бап бойынша: қалаларда – 42, деревняда – 14, осы бап бойынша саудагерлерден қалаларда – 3, деревняда – 1 адам тұтқындалғаны көрсетілген. ҚК-тің 110-111 баптары бойынша дайындау сауда мекемелерінің лауазымды тұлғалары мен жетекшілерінен 15 адам қамалған. Округ бойынша лауазымдылардың барлық категориялары бойынша қалаларда – 86, деревняда – 146 адам тұтқындалған (ҚР ПА, 2640:266).

Іле ауданы бойынша уәкіл Әлжановтың есебінде ауданға түсірілген жоспар одан әрі ауылдарға тек механикалық тәсілмен бөлінгенін баяндалады. Ал ауылға түскен жоспар көлемі де шаруашылықтарға тең бөлінген. Бұла арада шаруашылықтардың қанша егіндік алқабы бар екені ескерілмеген. Осының салдарынан егіншілікпен мүлде айналыспайтын аздаған ғана егіні бар малшы қазақ шаруашылықтарына да көп көлемдегі жоспар жеткізілген. № 3,4 және 9 ауылдарда тұрғындар жоспар орындау үшін малдарын сатып, одан түскен қаржыға орыс шаруаларынан астық сатып алған. Мұның өзі қазақ шаруалары мен орыс шаруаларының арасындағы қарым-қатынасты шиеленістірді. Қазақтар «орыстардан астық алынбайды, ал бізді малымызды сатуға, орыстардан астық сатып алып, дайындаушыларға тапсыруға мәжбүрлейді. Мысалға бес аты, екі түйесі, 30 қойы бар, бір десятина ғана егін себетін бір азаматқа 70 пұт астық салынған.» - дейді. Аудандағы егіндік көлемін есептеген Әлжанов Іле ауданы бойынша жоспар тым асырып берілгенін жасырмайды. Оның есебі бойынша, аудандағы астық көлемі 3,548 гектар, әр гектардан 25 пұттан астық жиналған күнде жалпы өнім 208,651 пұтты құрайды. Қара бидай алқабы – 4.410 гектар, 42 пұттан жиналған күнде жалпы көлемі 188,446 пұт болады. Құнақ пен тары алқабы 2,037 гектар, гектарына 48 пұттан жиналса жалпы көлемі 90.211 пұт болады. Сұлының алқабы – 2,345 гектар, гектарына 60 пұттан жиналғанда, жалпы өнім 152.000 пұт.

Арпа егілген алқап 713 гектар, гектарына 50 пұт өнім алынса, жалпы жиыны 35.616 пұт болады. Жалпы нәтиже: алқап көлемі – 13,185 гектар, жалпы өнім – 680.760 пұт. Ал қажеттілік 685 пұт. 554 пұт көлемін құрайды. Жетпейтін астық көлемі 6.000 пұтты құрайды (ҚР ПА, 2640:23). Уәкілдік міндетті шынайы жағдайды ескеріп, ахуалдағы асыра сілтеуді болдырмай, орталыққа шынайы ақпарат берген Әлжанов сияқты уәкілдер де болған.

Астық дайындау науқанына жұмылдырылған Түркісіб жұмысшылар бригадалары есебінде нақты көмек шараларынан бөлек, шаруалардың арасындағы саяси көңіл-күй, партия, комсомол мүшелерінің қызметі талданған. А. Тұрсынбаев және басқалардың кеңестік кезеңде жарық көрген зерттеулерінде жұмысшылар бригадаларының шаруашылықтарда құрал-саймандарды жөндеу сияқты практикалық қолқабыс жасағаны ғана айтылып, олардың село-ауылдағы саяси ахуалға әсері, мәліметтер жинаған барлау қызметі айтылмаған. Жұмысшылар бригадалары сияқты кеңестік тарихнама біржақты мадақ сипатында көрсеткен қала жұмысшы табының ауыл-селоға үгіт жұмысы «жиырма бес мыңдықтардың» қызметінде де көрінді. БК(б)П ОК 1929 жылғы қараша пленумын шешімімен 25 000 өнеркәсіп орындарының жұмысшылары деревняға аттандырылды. Қазақстанға «25 мыңшылардың» 1204 жұмысшы келді. Олардың 704-і Москва және Орехово-Зуево өндіріс орындарынан болатын. Қалған 500 жұмысшы Украинаның Харьков, Донбасс өңірлерінен келді. Қазақстанға келген 1204 «25 мыңшының» 120-сы Алматы округіне қалдырылып, оның 105-і колхоздарға бөлінді. Алматы округіне келген «25-мыңшылардың» басым көпшілігі орыс және аралас этностар тұратын аудандарға жіберілді (Турсунбаев, 1950:103). Қазақстанға келген 25-мыңшылардың басым көп бөлігі партия мүшелері (915 адам) болатын. Келгендердің 202-і комсомолдар болды. «25 мыңшылардың» әлеуметтік құрамы, Алматы округіндегі қызметінің кемшіліктері ОГПУ ақпарларында көрсетілген. Ақпарларда Алматы округіндегі «25 мыңшылар» үнжырғасы түсіп, тұқым қоры жоспарының орындалатынына сенімі жоғалып, олардың қайтадан өндіріске оралғылары келетіні баяндалған. Алматы округіндегі келімсектердің мінез-құлықтары да үлгілі болмаған. ОГПУ ақпарларында жүргізілген тергеу арқылы Чернореченск колхозы төрағасы, москвалық жұмысшы Пономарев жүйелі түрде ішімдік ішіп, жеңілтекстікке салынғаны анықталған. Талдықорған ауданы Қарабұлақ комбинатының меңгерушісі, тағы бір мәскеулік Орлов ішкілік құмарлық, басбұзарлық, құмарпаздығы үшін қызметінен алынған. Орловтың орнына ұсынылған мәскеулік Соколов БК(б)П партия ұйымының қарсылығын туғызған (Из историй депортации, 2012:241, 242).

Жалпы алғанда, Алматы округкомында ұлты орыс өкілдердің басымдықта болуы кеңес өкіметінің алғашқы күнінен басталды. Округкомнан келетін іс қағаздарының тек орыс тілінде болуы жергілікті өкімет органдарына аз қиыншылық тудырмаған. Алматы округтік әкімшілік бөлімі нұсқау-бұйрықтарын тек орыс тілінде жібере беруіне наразы Бөрібаев аудандық милиция бастығы 1928 жылдың 12 желтоқсанында №167 қатынас хатында: «(Нұсқаулар) бұдан ары да орыс тілінде ғана жіберілетін болса, оны оқымай қайтарамын, өйткені орыс тілін түсінбеймін», – деп көрсеткен. Аудандық милиция бастығының бұл қатынас хатына округтік әкімшілік бөлімінің бастығының орынбасары Сейсекенов: «Солай-ақ болсын», – деп бұрыштама жазған (ҚР ПА, 1431:17,18). Қалалардағы ұлтаралық қақтығыстар көрініс бере бастады. ОГПУ-дың Қазақ өлкелік партия басшылығына 1929 жылдың 26 ақпандағы ақпарында осы жылдың 14 ақпанында Талдықорған қаласының базарында 3 орыс ұлтты адам «тенетік әрекет жасап», ұлттық кемсітушілікке жол беріп, 3 еврей мен қазақтарды соққыға жыққаны баяндалған. Ұлттық негізде басланған төбелеске базардағы басқа орыс тар мен қазақтар араласып кеткен. Басбұзарлыққа себепші болғандар тұтқындалып, келешекте «көрнекі процесс» жүргізу үшін тергеу басталған (ҚР ОМА, 17:142). Дайындау науқандарымен бірге жүргізілген отрықшыландыру шарасы да әміршіл тәсілге сүйенді. Шаруалардың жағдайын ойлаудан гөрі жоспар қуушылық Жетісудағы шаруалар наразылығын арттыра берді. 1928 жылғы Жетісу аудандарында байқалған жұт белгілері мен жоспар мен салықтар қысымы шаруалар наразылығының ашық көрініс беруіне алып келді.

Ауыл шаруашылығын қайта құруға байланысты кеңестік реформалар орыс шаруаларымен қатар қазақ шаруаларының астық дайындау, салық ауыртпашылығынан қашып, маңайдағы Түріксіб темір жол бекеттерін паналауға мәжбүр етті. Ұлттық құрамы негізінен европалықтардан тұрған Түріксіб бекеттерінде жұмыс істеген қазақ шаруалары ұлттық кемсітушілікке ұшырады. Бұл жөніндегі фактілер ҚАССР юстиция халкомының тапсырмасымен 1930 жылдың 30 тамыз мен 29 қыркүйек аралығында Түріксібтің Солтүстік участкесі – Алматы-Семей бағытын тексерген юстиция халкомы жанындағы прокурор Бредихиннің 3 қазандағы есебінде келтірілген. Прокурордың Семей, Аякөз, Лепсі, Үштөбе, Айнабұлақ, Жоламан, Іле теміржол бекеттеріндегі тексеруі бастапқыда «күз-қыс астық жеткізу дайындығын» қарауды жоспарлаған. Алайда, прокурор куә болған кемшіліктер тексеру аясын кеңітуге мәжбүр еткен. Түріксібтегі ұлтаралық қатынастарға арнайы тоқталған прокурор Бредихин: «Құрылысшылар мен теміржолшылардың басқарушы буынының арасындағы шовинистік көңіл-күй әлі де орын алып отырғанын» атап көрсеткен (ҚР ОМА, 195:274). Бредихиннің есебінде, әсіресе, Аякөздегі ұлтаралық жағдай ерекше аталады. Есепте: «Мұндағы сергиполшілдік әлі жойылған емес», – делінген. Бредихин 1928 жылдың 31 желтоқсанында сол кезде Сергипол аталған Аякөздегі ұлтаралық жанжалды еске алып отыр. Тек орыстар жағынан Черниченко деген басқарған 150-200 Түріксіб жұмысшылары қатысқан бұл қақтығыс кезінде саны анықталмаған көп мөлшерде қазақтар соққыға жығылып, тәртіпті қадағалауға келген 3 милиционер ұрып-соғылып, қарусыздандырылған. ОГПУ-дің Қазақстандағы уәкілетті өкілі Волленбергтің ҚАССР ХКК төрағасына жолдаған есебінде қақтығыс чекістердің

араласуымен басылғаны, жанжалды мас адамдар бастағаны, қазақтарды үрумен қатар базардағылардың заңтары бүлдірілгені, бірнеше адамның тұтқындалғаны хабарланған (ҚР ОМА, 17:11 а). 1929 жылдың қаңтар айының соңында бұл жағдай туралы эмиграциядағы саяси қайраткер Мұстафа Шоқай хабарлар болып, арнайы мақала жазып, Париждегі «Populaire», «Vor-warts» журналдарына жариялауға жібереді. М. Шоқай сенімді дереккөздерден алған ақпаратын «Советская степь» газетінің 1929 жылдың 30 қаңтардағы санындағы мәліметтермен толықтырып, Аякөздегі ойран кезінде жекелеген коммунистер мен комсомолдар таяқ жеген қазақтарға ара түсудің орнына айызы қанғанын, зорлыққа әдейі жол бергенін ашық көрсеткен. Сергиполдегі ойранға кінәлі деп танылып сотқа тартылған 18 адамның 10-ы сотталып, Илья Галков, Василий Соловьев және Николай Рыбин ату жазасына кесілген (Шоқай, 2013: 15-18).

Бредихиннің жоғарыдағы есебінде Сергиполь ойранынан кейін екі жыл уақыт өтсе де жағдай өзгермегенін көрсеткен. Темір жол бекетінде Гольдман есімді жол жөндеу шебері қазақтарды балағаттап, кеңседен қуып, жұмыстан босатамын деп қорқытқан. Богралов есімді ондық басқарушысы да Гольдманнан қалыспай, өз қарамағындағы қазақ жұмысшыларының еңбекақысын жеген. Аякөзге таяу Өтеқызыл разьезінде жол көрсетуші Говоров станцияның кезекшісі кондукторлар бригадасының көз алдында қазақ кондукторды жол көрсетушінің өз нұсқауын орындап, оның әйелінің товарлы поезға мінуіне рұсат етпегені үшін соққыға жыққан. Говоровтың басбұзарлығына куә болып тұрғандардың ешқайсысы қазақ ес-түссіз құлағанға дейін ара түспеген. №6 құрылыс участкесінде Понамарев есімді жол жасау шебері қазақ жұмысшылардың бірін дәретханаға қамап, адам нәжисін қолмен жинауға мәжбүрлеген. Айнабұлақ станциясының ондық бастығы Серебряков қарамағанындағы қазақ жұмысшыларын балағаттап, қудалап күн көрсетпеген. Жұмысшылар комитеті өздеріне түскен 30 жұмысшы қол қойған қазақтардың арызына мүлде құлақ аспай, «тиісті қолдар дұрыс қойылмаған» деген желеумен қабылдаудан бас тартқан. Аякөз станциясындағы қазақ жұмысшылары жергілікті теміржол жұмысшылар комитеті үлескерлері бола тұра, оларды кезекке жібермегендіктен, бірнеше күн бойына өздеріне тиісті нан үлесін ала алмаған. Кей жағдайда сатушылар: «Товарлар тек орыстар үшін жіберілді. Қалса ғана (сендерге) береміз» - деген. Қазақ жұмысшылар табандап кезекке тұрса, оларды дүкеннен итеріп шығарып, тұтқындаймыз деп қорқытқан. Айнабұлақ станциясында жұмысшылар жиналысында қазақтар сатушылардың өздеріне немқұрайлылығына шағымданған (ҚР ОМА, 195: 207, 274, 274 (а)). Прокурор Бредихин көрсетілген фактілер бойынша қылмыстық іс қозғаған. Аякөз станциясында Гольдманның ісі көрнекі сот процесіне әзірленген. Коопертивтердегі шовинизм көріністері бойынша 4 іс те көрнекі түрде өткізілген. Айнабұлақ станциясы бойынша шовинист Понамарев тұтқындалып, көрнекі сот процесін өткізу үшін ГПУ органдарына берілген (ҚР ОМА, 195: 275). Бредихиннің Түксібтің солтүстік бөлігі бойынша тексеруі ұлттық мәселенің басқа да қырларын ашқан. Темір жол бойынша ұлттық кадрлар дайындауды жолға қоюды ұсынған Бредихин, қазіргі жағдайда Іле станциясындағы дайындық курсының 300 тыңдаушысының тек 75-і қазақтар екенін, олардың арасында орыс тілін мүлде түсінбейтіндер болғанына қарамастан сабақтардың тек орыс тілінде жүргізілетінін, тұтас басқару аппараты орыстардан тұратынын қынжыла атап көрсеткен (ҚР ОМА, 195:276 а). Түксіб жұмысшыларын құрамындағы қазақтардың үлесінің аз екені кеңестік кезеңде насихат мақсатында жарық көрген басылымдарда да көрсетілген. 30-жылдардағы Түксіб туралы мамандар С. Соколов пен К. Кулмановтың мақаласында 1930 жылы маман қазақ жұмысшылар теміржол жұмысшыларының жалпы санының 2,1%-ін, ал жартылай кәсіби жұмысшылардың 26,6%-ін құрайтыны жазылған (Турксиб – магистраль социализма, 1986:50).

Жетісу өңіріндегі 30-жылдардағы ұлтаралық жағдай қарама-қайшылықты сипатта болды. Кеңестік дайындау науқандары мен өкіметтің бай-қулактармен күрес жүргізгенінде орыс шаруалары мен қазақ шаруаларының ымырасы байқалды. Жетісудағы ұжымдастыруға қарсы халық көтерілістерінде орыс, қазақ шаруаларының тізе қосып, бас көтеруінің мысалдары жеткілікті. Мұндай жеке мүдделерді ысырып, Кеңестік билікке қарсы ынтымақ Бүйен-Ақсу, Балқаш, Талдықорған аудандарында көрініс берді. Алайда, кеңестік жергілікті басқару мекемелеріндегі европалықтардың сандық басымдығы қазақ шаруаларының Кеңес өкіметін европалықтардың мүддесін қорғайтын билік есебінде қарайтыны байқалды. Кей жағдайда осындай көзқарас жазалаушы өкіметтің тарапынан да байқалып жатты. 30-жылдар шаруалар бас көтерулері кезінде Кеңес билігін мойындаған қазақ шаруаларның өзіне сенімсіздік таныту фактілері байқалып жатты. Архив құжаттары мұндай ұлтаралық қарсы тұру, өзара сенімсіздіктің халық көтерілістерінің сын сағатында айқын көрінгенін айғақтайды. Шаруалар бас көтеруі бүрқ ете қалған 1930 жылдың наурызында Лепсіден ОГПУ жедел участкесі бастығы Мининнің Алматыдағы ОГПУ округтік бөліміне жолдаған ақпарында «қазақ тұрғындардың орыс шаруаларын қорқыту» фактілері бар екенін баяндайды. Ақпарда Оспан Жұмағұлов есімді кедей қазақ: «Үш күннен кейін біз өлеміз бе, орыстар өле ме көреміз», – деген. Мәліметте Алакөл ауданының Шарбақты ауылының екі қазағы қыс кезінде шекараның арғы бетіне өтіп, ол жақтан Қытайға бас сауғалап кеткен бір молданың өз жанұясы қалған Лепсіге үндеу хатын алып келгені айтылады. Көрсетілген үндеу хатта: «Осы жылдың сәуір айына дейін шыдай тұрыңдар. Сендерден төлеуді талап етсе, аздап төлендер. Шекарадан қашып өте алсаңдар, осы жаққа келіндер, мұнда біз шетелдік мемлекеттердің көмегімен эмигранттар отрядтарын құрып жатырмыз. Қиыр Шығыстан қарулы күштер келуге тиіс. Мұндағы Бакич отрядтары дайын тұр, бірлескен күштер арқылы Кеңес өкіметі мен орыстарды талқандаймыз, 1916 жылғы Пішпек уезіндегі ойранды еске алатын боламыз...», – деген сөздер болған. Бұл әңгімені Контсантиновка орман шаруашылығының орманшысы Жиенбаев жеткізген (ҚР ПА, 471:99).

Тағы бір дерек ұлтаралық қақтығыс көрінісін баян етеді. Мәскеудегі орталықтан БК(б)П ОК ұйымдастыру тобы басшысы Тулоповтың Қазақ өлкекомы мен Алматы округтік партия комитетіне жолдаған құпия хатында 1930 жылдың 21-25 наурызы аралығында Біже станциясында кулактар мен байлардың көтерілісін басу жөніндегі штаб жұмыс істегені айтылған. Осы Біже штабының бұйрығымен Мойынқұмға көтерілісшілерге қарсы отряд ұйымдастыру тапсырмасымен барған партия мүшесі Журавлев көтерілісші қазақтардың келе жатқанын айтып, ұлтаралық араздықты қоздырғаны баяндалған. Ұлтаралық қақтығыстың туындауына партия мүшесі Гавриченконың жұмысшыларды қаруларандыру үшін темір таяқшалар әзірлеу бастамасы себеп болған. Жұмысшылар күні-түні бейнеттеніп, 40 тал үшкір таяқша әзірлеген. Дайындалған қару тек орыс жұмысшыларға үлестіліреді де, қазақ жұмысшыларға еңбек құралдары таратылған. 21 наурыздан 22-іне қараған түні Гавриченконың тапсырмасымен қазақ жұмысшыларға үлестірілген құралдар олардың өз құралдарымен қоса жинап алынады. Еңбек құрал-сайманы алынып қойылған қазақ жұмысшылар барактарына қарулы күзет қойылып, іс жүзінде олар қамауға алынады. Қазақ жұмысшылардың бірі мұндай әділетсіздікке шағымданғанда Журавлев Оңтүстік Түркістің 5-ара қашықтық кеңсесінде әлгі қазақты қабырғаға тұрғызып, дәрленетін қарумен атып жібереді. Оқ қазаққа тимей, басын жанап өткен. Тулоповтың құпия хатында Түркісіб теміржолы 9-аралығында Журавлев пен басқа да партия мүшелері арасында «ұлыдержавалық шовинизм гүлденіп» тұрғаны көрсетілген. «Орыс және қазақ жұмысшыларын кулак, байларға тап ретінде бірлесіп майдан құрып қарсы тұру үшін барлық мүмкіндіктерді пайдалана алмағаны үшін» Журавлев, Гавриченколар жауапкершілікке тартылады. 1924 жылдан партия мүшесі Журавлев БК(б)П мүшелігінен шығарылып, ісі ГПУ тергеуіне берілсе, 1923 жылдан партия мүшесі 5-ара қашықтығының меңгерушісі әрі әкімшісі Гавриченкоға қатаң сөгіс беріліп, Түркісіб Оңтүстік усақесіне қызметінен алу ұсынылды (ҚР ПА, 471:308). Түркістің осы бекетінде аға ондық қызметін атқаратын Прищенконың әрекеті қазақ және орыс жұмысшылардың арасында ұлт араздығын туғызған. 1926 жылдан партия мүшесі Прищенко киіз үйде тұратын ондық қызметін атқаратын 2 қазақтың баспанасын тартып алмақ болады. Киіз үйді беруден бас тартқан қазақтардың мүлкін талқандамақ болған Прищенко басқа да бірқатар қылмыстары үшін партия мүшелігінен шығарылып, тұтқынға алынған (ҚР ПА, 471:309).

Ұжымдастыруға қарсы көтерілген «банды» топтарына қарсы ұйымдастырылған коммунистік отрядтардың қазақ шаруаларына зорлық-зомбылық фактілеріне кеңестік өкімет орындары көз жұма қарады. ОГПУ-дің Қазақстандағы уәкілетті өкілі Миронов пен арнайы саяси бөлім бастығы Саенко 1932 жылдың 19 шілдедегі Голещекинге жазған «өте құпия» хатында комотрядтың шаруаларға қылған сондай бір қатыгездігінің жайы баяндалады. ОГПУ мәліметіне сәйкес 7 шілде күні Майтөбе станциясы алабатар карьері керуенінен қарулы шабуыл жасалады. Шабуыл жасаушыларды қуып жету үшін Айнабұлақ станциясынан БК(б)П мүшесі Василевский бастаған 9 адамнан тұратын комотряд жіберілген. Комотрядқа жол-жөнекей Сарыөзек станциясынан Талдықорған милициясының инспекторы Филатов басқарған 3 адамнан тұратын милиционерлер тобы қосылады. Отрядтың башылығы Василевскийдің қолында болғанымен, Филатов өзінің қызметтік лауазымына байланысты отрядтың жедел қызметіне бастық болып алады. Көтерілісшілер бағыт алған Балқаш ауданының Қазансу және Сарыбұлақ шатқалдарына бөліп қоныстанған №15 ауылына сол 7 шілде күні жеткен отряд келе сала тұрғындарға күш көрсете бастайды. Комотряд ауылды үйлердің әрқайсысын қоршап алып, кездескеннің бәріне тінту жүргізген. Қарабұлақ шатқалында комотряд бір киіз үйді қоршап алғанда атты қарулы адамдарды көріп қорыққан үй иесі қаша жөнелгенінде отряд командирі Василевский әлгі қазақты револьвермен атып жаралаған. Жараланған шаруа «бай» деп тауып 5 жылға жер аударылып бара жатқан Талдықорған ауданының адамы Жақайбай Маймақов болып шыққан. Қазансу мен Сарыбұлақ түбіндегі ауыл тінту кезінде комотрядтың тонауына ұшыраған. Комотряд мүшелері «көздеріне түскеннің бәрін алған». Тәжіғұлов атты шаруадан 3 пұт еті, 5-7 килограмм қазы тәркіленіп, бұл еттің жартысын комотряд мүшелері азық қылып, жартысын өздерімен бірге Айнабұлақ станциясына әкеткен. Ауылдың маңында жөнімен кетіп бара жатқан адамдар да ұсталып, оларға тінту жүргізіліп, кейбірінен арақ тартып алынып, комотряд тұрғындардың көзінше ішімдіктерді ішкен. Кейбір комотряд мүшелері тұрғындардың киімдерін де тартып алған. №15 ауылдан сойылып кетеді деген желеумен, жалпы саны 8 жылқы, 5 құлын, 1 түйе тәркіленген. Филатов пен Василевский және Айнабұлақ теміржол партия ұйымының хатшысы Ивашенко ауыл тұрғындарын дөрекі түрде қарумен қорқыту, ұрып-соғу арқылы негізсіз тұтқындаған. Ұсталғандардан жауап алу кезінде соққыға ұшыраған. Тергеу кезінде Сәттібаев атты шаруа мылтықтың дүмімен есінен танғанша соққы алған. Әйтілесов, Қашағанов, Мәлімбаба және басқалар да таяқ жеген. Тұтқындарды ұрып-соғуда аты-жөндері белгісіз Айнабұлақ станциясы телеграфисті мен бір милиционер аса белсенділік танытқан. Комотрядтың бассыздығы №15 ауыл ғана емес, теміржол жұмысшыларына да белгілі болған. Қалыптасқан жағдайды жеңілдету үшін оқиға орнында ОГПУ ДТО уәкілі Голозубов БК(б)П ячейкасының ұйымдастырумен тұрғындармен жиналыс өткізіп, комотрядтың әрекетінің заңсыздық ретінде айыптаған. Түріксіб ДТО ОГПУ тарапынан Филатов пен Василевский тұтқындалған. ОГПУ басшылығының хатында арнайы бөлімнің облыстық бөлімшесі бастығы Мазгирев, өлкелік милиция басқармасы бастығы Григорьев және жедел уәкіл Шляцовтан тұрған комиссия құрылғаны хабарланған (ҚР ПА, 2424:336,337). Осы жылдың 21 қыркүйегінде Газ зерттеу тобы бастығы Дукарский бастаған еріктілер отряды Мұқашев бастаған көтерілісшілерге қарсы шыққан. Шайқаста 9 көтерілісші өлтіріліп, 40-ы тұтқындалған. Тұтқынға түскендер арасындағы 2 әйел және 1 еркекті Дукарскийдің

бұйрығы бойынша Беляев деген прораб милиционер Муравьевтің қатысуында атып өлтірген. Қыркүйек айының ортасында Көксу қоныс аудару пункті мергендері Щеголов пен Корниченко Талдықорған ауданы Көксу ауылынан 4 шақырым жерде 4 колхозшы қазақты қашты деген күдікпен арнайы қоныс аударушы ретінде атып өлтірген. Дукарский, Беляев, Муравьев, Корниченко және Щеголов тұтқындалған (ҚР ПА, 5050:16). Кеңес билігінің отаршыл бет-бейнесін білдіретін мұндай көріністер көп кездескен. Газ зерттеу тобы, теміржолшылар, жұмысшылар бригадалары қазақ шаруаларын «ұжымдастыруға үйрету» мақсатымен топ-тобымен жіберіліп, жергілікті қазақ шаруаларына қарсы бірігіп күресті.

Қорытынды. Қазақстанның Жетісу өңіріндегі 1921-1922 жылдардағы жер-су реформасы ұлтаралық қақтығыстар жағдайында жүргізілді. Негізінен қазақ шаруасынан отаршыл Патша өкіметі тартып алған жер телімдерін қайтару большевиктер көсемі В. Лениннің қолдауымен заңдық негізде жүргізілді. 1928 жылдан астап дайындау науқандары индустрияландыруға керекті азық-түлікті жинау үшін қатал қысымға бара бастады. Қазақ байларын жою үшін жүргізілген тәркілеу шарасы орыс деревняларын айналып өтті. Меншіктен айыру, астық, мал өнімдерін күштеу жинау Жетісудағы ұлтаралық қарым-қатынастың жаңа кезеңге өткенін көрсетті. Шаруалардың қарсыласу қозғалысы алғаш таза әлеуметтік ұрандар аясында: салық пен дайындау науқандарының тонаушылығына қарсылықтан туса, келе келе ұлттық ұрандар да айтыла бастады. Астық дайындау, ұжымдастыруға байланысты көмекке келген «25 мыңдықтар», жұмысшылар бригадаларының ұлттық құрамы европалық өкілдерінен құралуы қазақ шаруаларының кеңестік қысымды «орыстардың қысымы» ретінде қабылдауына алып келді. Бұған Жетісу шаруаларының дайындау науқандары, ұжымдастыруға, тәркілеуге қарсы көтерілістерін, босқыншылықт басу мақсатында құрылған коммунистік отрядтардың ұлттық құрамында европалықтардың басымдығы да әсер етті. Партиялық билік орындары ұлтаралық қақтығыстар көріністерін барынша елемеге тырысты. Ал елемеге мүмкін емес болған жағдайда партиялық жауапты тұлғалар кінәліларды жазалауда үстірт шаралар қабылдады. Ұсынылып отырған мақалада жаңа зерттеулер қорытындылары, құжаттар жинақтары және ҚРОМА, ҚРПА архивтерінің тың деректері негізінде Жетісудағы астық дайындау науқаны барысындағы ұлтаралық қақтығыс көріністерінің себеп-салдары талданды.

Әдебиеттер тізімі

Алдажуманов К.С. Голод 1931-1933 годов в Казахстане: проблемы истории и методологии / «Қазақстан тарихы: инновациялық тұжырымдамалар мен дәуірлеу ғылыми танымның басым бағыттары» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. Алматы қаласы, 18 сәуір 2013 жыл. 94-101 б.

Алдажуманов Қ., Әбілғожин Ж. Этноцид / Егемен Қазақстан, 30 мамыр, 1992 жыл.

Ашаршылық. Голод. 1928–1934. Документальная хроника. Сб. док. Т.1.: 1928-1929. 920 с.; Т.2.: 1930-1931. 1240 с.; Т.3. 1932-1934. 1028 с. / Отв. редактор Б. Әбдіғалиұлы. Нур-Султан, Алматы: Атамұра, 2021.

Дахшлейгер Г.Ф. Социально-экономические преобразования в ауле и деревне Казахстана (1921-1929 гг.). Алма-Ата: Наука, 1965. 535 с.

Жұмабаева Ж.К. Кеңестік тоталитарлық мемлекеттің Қазақстан ауыл шаруашылығындағы қаржыландыру және салық саясаты: тарихы, сабақтары (1926-1937 жж.) Тарих ғыл.канд.ғыл.дәреж. алу үшін дайынд. Дисс. авторефераты. Алматы, 2000. 33 б.

Из истории депортаций. Казахстан 1930-1935 гг. Сборник документов. Алматы: ЛЕМ, 2012. 772 с.

Камерон С. Аштық жайлаған дала. Ашаршылық, озбырлық және кеңестік Қазақстанды орнату / Ағылшын тілінен аударған С. Батаева, З. Батаева / Алматы. 2020. 304 б.

Киндлер Р. Сталинские кочевники: власть и голод в Казахстане (Перевод с нем. Л.Ю. Пантиной). Москва: Политическая энциклопедия, 2017. 382 с.

Козыбаев М.К., Абылхожин Ж.Б., Алдажуманов К.С. Коллективизация в Казахстане: трагедия крестьянства. Алма-Ата. 1992. 36 с.

Қойгелдиев М. Қиянат анатомиясы. Сенің ғылымдағы өмірім. (Қазақстанның ғылыми мектептері. Тарихтану) Монография. Алматы: «Арыс баспасы», 2020. 360-бет.

Қолдан жасалған қасірет, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі Төралқасы комиссиясының қорытындысы / Егемен Қазақстан. 1992. 22 желтоқсан.

Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік Архиві (ҚР ОМА). 30-қ., 9-т., 17-іс, 1-том.

ҚР ОМА. 251-қ., 9-т., 195-іс.

Қазақстан Республикасының Президентінің Архиві (ҚР ПА). 141-қ., 1-т., 2640-іс.

ҚР ПА. 141-қ., 1-т., 2424-іс.

ҚР ПА. 141-қ., 1-т., 5050-іс.

ҚР ПА. 141-қ., 17-т., 471-іс.

ҚР ПА. 719-қ., 1-т., 1431-іс.

Нұрмақов Н. Шығармалар жинағы. Алматы: «Алаш», 2005. 280 б.

Niccolt Pinciola, Adilkhan Zharassov Elusive rebels: researching the uprising on the eve of the great famine in Kazakhstan (1929-1931) / Niccolt Pinciola, Adilkhan Zharassov // Bulletin-history.kaznu.kz, Journal of history. 2020. №2 (97). P. 30-43.

Огайон И. Седентаризация казахов СССР при Сталине. Коллективизация и социальные изменения (1928-1945) (перевод с фр. А.Т. Ракишева; сост. Б.М. Сужиков). Алматы: Санат, 2009. 365 с.

Стамшалов Е.И. Аралтөбе көтерілісі: тарихы мен тағылымы // Электронный научный журнал «edu.e-history.kz». 2020. № 4 (24).

Трагедия казахского аула. 1928-1934: Сборник документов (Сост. А.С. Зулкашева (ответств.). Алматы: Раритет, 2013. Т.1. 744 с.

Трагедия казахского аула. 1928-1934: Сборник документов (Сост. А.С. Зулкашева (ответств.). Алматы: Раритет, 2018. Т.2. 744 с.

Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927-1939. В 5 т. Т. 3. Конец 1930-1933 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2001. 1008 с.

Турксиб – магистраль социализма. Сборник / Сост. Н.С. Никитин. Алма-Ата: Казахстан, 1986. 50 с.

Турсунбаев А.Б. Великий перелом в сельском хозяйстве Семиречья. Алма-Ата: Издательство академии наук Казахской ССР. 1950. 182 с.

Шоқай М. Шығармаларының толық жинағы: Он екі томдық. 4-том. Алматы: Дайк-Пресс. 2013. 532 б + 2 бет жапсырма.

Рвайдарова Г.О. 1928-1929 жылдардағы ірі қазақ байларын тәркілеу мәселесіне жаңа көзқарас // edu.e-history.kz электронды ғылыми журналы. № 1(09). 2017.03.10.

References

Aldazhumanov K.S. Golod 1931-1933 godov v Kazahstane: problemy istorii i metodologii / «Qazaqstan tarihy: innovatsionalyq tujyrymdamalар мен daurleu gylimi tanymyn basym bagyttary» halyqaralyq gylimi-tajiribelik konferentsia materialdary. Almaty qalasy, 18 sauir 2013 jyl. 94-101 b. [In Russian].

Aldazhumanov K., Abilhozhin J. Etnosid / Egemen Qazaqstan, 30 мамыр, 1992. [in Kazakh].

Asharshylyk. Golod. 1928–1934. Dokumentalnaia hronika. Sb. dok. T.1. 1928-1929. 920 s.; T.2.: 1930-1931. 1240 s.; T.3. 1932-1934. 1028 s. / Otv. redaktor B. Abdigaliuly. Nur-Sultan, Almaty: Atamura, 2021 [in Russian].

Dahshleiger G.F. Sosialno-ekonomicheskie preobrazovaniya v aule i derevne Kazahstana (1921-1929gg.). Alm-Ata.; Izdatelstvo «Nauka» Kazahskoi SSR, 1965. 535 s. [in Russian].

Jumabaeva J.K. Kenestik totalitarlyq memlekettin Kazahstan auyl sharuashylygyndagy qarjylandyru jane salyq saiasaty: tarihy, sabaqtary (1926-1937 zhzh.) Tarih gyl.kand.gyl.darej. alu ьshin daiynd. Diss. avtoreferaty. Almaty, 2000. 33 bet. [in Kazakh].

Iz istorii deportatsii. Kazahstan 1930-1935 gg. Sbornik dokumentov. Almaty: LEM, 2012. 772 s. [in Russian].

Kameron S. Ashtyk zhailagan dala. Asharshylyk, ozbyrlyk zhane kenestik Kazahstandy ornatu. /Agylshyn tilmen audargan S. Bataeva, Z. Bataeva /Almaty: 2020. 304 b. [in Kazakh].

Kindler R. Stalinskii kochevniki: vlast i golod v Kazahstane (Perevod s nem. L.İu. Pantinoi) Moskva.: Politicheskaiа ensiklopedia, 2017. 382 s. [in Russian].

Kozybaev M.K., Abylhozhin Zh.B., Aldazhumanov K.S. Kolektivizatsia v Kazahstane: tragediа krestanstva. Alma-Ata, 1992. 36 s. [in Russian].

Koigeldiev M. Kianat anatomiasy. Senin gylimdagy omirim. (Kazahstannyn gylimi mektepteri. Tarihtanu). Monografiа. Almaty: «Arys baspasy, 2020. 360-bet. [in Kazakh].

Koldan zhasalghan kasiret, Kazahstan Respublikasy Zhoharhy Kenesi Toralqasy komisiyasynyn korytyndysy / Egemen Qazaqstan. 1992. 22 jeltoqsan. [in Kazakh].

Central State Archive Republic of Kazakhstan (CSA RK). 30-q., 9-t., 17-ıs, 1-tom. [in Kazakh].

CSA RK. 251-q., 9-t., 195-ıs [in Kazakh].

Archive of the President Republic of Kazakhstan (AP RK). 141-q., 1-t., 2640-ıs. [in Kazakh].

AP RK. 141-q., 1-t., 2424-ıs. [in Kazakh].

AP RK. 141-q., 1-t., 5050-ıs. [in Kazakh].

AP RK. 141-q., 17-t., 471-ıs. [in Kazakh].

AP RK. 719-q., 1-t., 1431-ıs. [in Kazakh].

Nurmagov N. SHygarmalar jinagy. Almaty: «Alash», 2005. 280 b. [in Kazakh].

Niccoli P. Adilkhan Zharassov Elusive rebels: researching the uprising on the eve of the great famine in Kazakhstan (1929-1931) / Niccoli P. Adilkhan Zharassov // Bulletin-history.kaznu.kz, Journal of history. 2020. №2 (97). S. 30-43.

Ogaion İ. Sedentarizatsia kazahov SSSR pri Staline. Kolektivizatsia i sosialnye izmeneniya (1928-1945) (perevod s fr. A.T. Rakisheva; sost. B.M. Sujikov). Almaty: «Sanat», 2009. 365 s. [in Russian].

Stamshalov E.I. Araltobe koterilisi: tarihy men tagylymy // Elektronnyi nauchnyi jurnal «edu.e-history.kz». 2020. № 4(24) [in Kazakh].

Tragediа kazahskogo aula. 1928-1934: Sbornik dokumentov (Sost. A.S. Zulkasheva (otvetstv.). Almaty: Raritet, 2013. T. 1. 744 s. [in Russian].

Tragediа kazahskogo aula. 1928-1934: Sbornik dokumentov (Sost. A.S. Zulkasheva (otvetstv.). Almaty: Raritet, 2018. T. 2. 744 s. [in Russian].

Tragediа sovetskoi derevni. Kolektivizatsia i raskulachivanie. 1927-1939. V 5 t. T. 3. Kones 1930-1933 / Pod red. V. Danilova, R. Manning, L. Violy. M.: «Rosiskaia politicheskaiа ensiklopedia» (ROSPEN), 2001. 1008 s. [in Russian].

Turksib – magistral sosializma. Sbornik / Sost. N.S. Nikitin / Alma-Ata: Kazahstan, 1986. S. 50. [in Russian].

Tursunbaev A.B. Veliki perelom v selskom hozaistve Semirecha. Alma-Ata: Izdatelstvo akademii nauk Kazahskoi SSR. 1950. 182 s. [in Russian].

Shokai M. Shygarmalarynyn tolyq jinagy: On eki tomдық. 4-том. Almaty: Daik-Pres. 2013. 532 b. + 2 бет japsyrma [in Kazakh].

Rvaidarova G.O. 1928-1929 zhyldardahy ırı kazakh9 bailaryn tarkileu maselesine zhana kozqaras // edu.e-history.kz elektrondy gylimi jurnaly. №1(09), 2017.03.10 [in Kazakh].

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS**

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY**

Мұхатова О.Х. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1920-1930-ЖЫЛДАРДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ ТАРИХЫНЫҢ ТАРИХНАМАСЫ.....	5
Сактаганова З.Г., Коровушкин Д.Г., Байгожина Г.М. СОВЕТСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В КАЗАХСКОЙ ССР В 1946-1991 ГГ.: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ.....	15
Нургалиева А.М. МЕСТА ПАМЯТИ БЛИЖНЕГО ЗАРУБЕЖЬЯ, СВЯЗАННЫЕ С КУРМАНГАЗЫ САҒЫРБАЙУЛЫ.....	24
Шашаев Ә.Қ., Мақсұтова А.Ә., Тлеубаев Ш.Б., Мамраимов С.Д. М.Х. ДУЛАТИДИҢ «ТАРИХ-И-РАШИДИ» ШЫҒАРМАСЫ – МОҒОЛСТАН ТАРИХЫНЫҢ ДЕРЕК КӨЗІ (XIV Ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XVI Ғ. БІРІНШІ ЖАРТЫСЫ).....	32

**ОРТА ҒАСЫРЛАР ТАРИХЫ
СРЕДНЕВЕКОВАЯ ИСТОРИЯ
MEDIEVAL HISTORY**

Каримов Н.И. ИЗ ИСТОРИИ ИСЛАМИЗАЦИИ ТЮРКОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....	41
--	----

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY**

Қабылдинов З.Е., Тілеубаев Ш.Б., Тылахметова А.С., Әбсадық А.А. XVIII ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ СУЛТАНДАРЫНЫҢ ҚОҒАМДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ (РЕСЕЙЛІК ЖАҢА МҰРАҒАТ ДЕРЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ).....	50
Султангалиева Г.С. ОБРАЗ ДИНАСТИИ БЕКМУХАМЕДОВЫХ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ КАЗАХСКОЙ СТЕПИ (XIX – НАЧАЛО XX ВВ.).....	59
Kuanbay O.B. THE COLONIAL POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE IN RELATION TO THE KAZAKHS OF THE WEST SIBERIAN GOVERNORSHIP IN ARCHIVAL DOCUMENTS (II HALF OF XIX C.).....	67
Далаева Т.Т. СОЦИАЛЬНЫЕ И КАРЬЕРНЫЕ СТРАТЕГИИ СЕМЬИ ДЖАИКПАЕВЫХ НА СЛУЖБЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В XIX – НАЧ. XX ВВ.....	74

**КЕҢЕС ДӘУІРІ ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА
SOVIET PERIOD HISTORY**

Муканова Г.К., Байжуманова З.Б. АХМЕТ БАЙТУРСЫНОВ И СМАГУЛ САДВОКАСОВ: КОНСЕНСУС В ПОИСКАХ НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ.....	84
---	----

Абдулина А.Т. ВОСПОМИНАНИЯ ОЧЕВИДЦЕВ О ГОЛОДЕ 1930-х гг. В КАЗАХСТАНЕ: ВОПРОСЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ И ОТРАЖЕНИЕ ПОВСЕДНЕВНОСТИ.....	92
Стамшалов Е.И. ЖЕТИСУДАҒЫ АСТЫҚ ДАЙЫНДАУ НАУҚАНЫ ЖӘНЕ ҰЛТАРАЛЫҚ ҚАҚТЫҒЫСТАР КӨРІНІСТЕРІ (1928-1932 ЖЖ).....	100
Қозыбаева М.М., Бекенова А.А. ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫ ХХ Ғ. 30-ШЫ ЖЖ. БАСЫНДА БАТЫС СІБІРДЕ: БЕЙІМДЕЛУ ЖӘНЕ ОРНАЛАСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	110
Нурмухамбетов А.А. ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТІ САЛАСЫН ДАМУЫНДА ХХ ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ НЕГІЗГІ ҮРДІСТЕРІ.....	118
Құдайбергенова А.И., Байдалы Р.Ж. МАҢҒЫСТАУ Өңіріндегі аштық пен босқыншылық (1920 ж. соңы - 1930 ж. басы).....	126
Сақтаганова З.Г. ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕПРЕССИИ В КАЗАХСТАНЕ В 1920-1980-Е ГГ. : ЭТАПЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ И ПРОБЛЕМЫ РЕАБИЛИТАЦИИ.....	136
Камалов А.К. МИГРАЦИЯ 1950-1970-ГГ. ИЗ КИТАЯ В КАЗАХСТАН: ФАКТОРЫ И ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ.....	144
Аяган Б.Г. ВЫБОРЫ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕСТРОЙКИ М.С. ГОРБАЧЕВА. ИЗБРАНИЕ ПЕРВЫМ СЕКРЕТАРЕМ ЦК КОМПАРТИИ КАЗАХСТАНА Н.А. НАЗАРБАЕВА.....	153

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Кішкенбаева Ж.Қ., Маслов Х.Б., Қозыбаева М.М. ТАРИХИ РЕТРОСПЕКТИВАДАҒЫ ЕУРАЗИЯНЫҢ КӨШПЕЛІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ БІРЕГЕЙЛІГІ МЕН ЭТНИКАЛЫҚ СТЕРЕОТИПТЕРІ (ТУВАЛЫҚТАР МЕН ҚАЗАҚТАРДЫҢ МЫСАЛЫНДА).....	163
--	-----

**ДҮНИЕЖҮЗІ ТАРИХЫ
ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ
HISTORY OF THE WORLD**

Ем Н.Б. ОПЫТ БРАЧНОЙ МИГРАЦИИ В ЮЖНУЮ КОРЕЮ В НАЧАЛЕ ХХІ ВЕКА (ТЕОРИЯ ОБМЕНА РУССКОЯЗЫЧНЫХ ЖЕНЩИН СНГ).....	172
Көкебаева Г.К. «ТҮРКІСТАН ҰЛТТЫҚ БІРЛЕСТІГІНІҢ» ЕУРОПА ЕЛДЕРІНДЕГІ ҚЫЗМЕТІ.....	182

**ҒЫЛЫМИ ӨМІР
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ
SCIENTIFIC LIFE**

Кумеков Б.Е. Каримова Р-Б.У. МЕЖДУ ТЮРКОЛОГИЕЙ И КИТАЕВЕДЕНИЕМ: ТВОРЧЕСКАЯ БИОГРАФИЯ ДОКТОРА ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК А.К. КАМАЛОВА (К 60-ЛЕТИЮ УЧЕНОГО).....	189
--	-----

Басуға 23.09. 2021 қол қойылды

Шартты баспа табағы –12,5

Офсеттік басылым

Таралымы 150 дана.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты, «Отан тарихы»
журналының редакциясында басылды